

29. Katolyk, H. Globalizacja i nar?d: psychoterapevatychnyy widok wasnej koncepcji wspczesnej / H. Katolyk // Europejczyk tworca cywilizacji rozwoju i postepu. – Wydawnictwo Polskeigo Towarzystwa Uniwersalizmu. – Warszawa, 2014 r.

H.V. Katolyk, M.I. Mykolaychuk. The specificity of psychology teaching in the person's spirituality development context in system of higher education. The paper describes the specificity of teaching psychology based on the practice-oriented approach to integration of self-concept of future specialists. Phenomenology and ontogeny of the self-spiritual as a component of self-concept are grounded. The concept of self-spiritual and self-religious are compared as well as self-concept and identity in general. The components of forming effect on self-spiritual in system of higher education are highlighted in the paper.

The components of forming impact are didactic component, the component of identity formation by modeling and psycho-component (include insight, self-awareness and others). The didactic component is implemented in teaching disciplines of spiritual and moral guidance: religious cultural traditions, writings, history, and mythology.

Religious identity formation – a process of modeling own spirituality with association in representatives and bearers of spiritual and religious beliefs and rituals, as well as faith and mystic experience.

Therefore, the important part of spiritual formation is self-creating space for active modeling value orientations through imitation of positive behaviors within the specified values.

Self-spiritual formation by psychological impact is understood as updating internal resources of the individual as a subject of self-development by experience based techniques of changing of the underlying beliefs and attitudes.

Key words: *self-concept, self- spiritual, interpersonal and essencer elations, experience technique.*

Отримано: 15.02.2015 р.

УДК 371.78

Т.М. Клибанівська

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ

Т.М. Клибанівська. Методичні принципи психокорекційної роботи зі студентами. У статті здійснено теоретичний аналіз прийомів і способів впливу, які застосовуються для проведення психокорекційної роботи. Описано окремі підходи до дослідження проблем управління психічними станами людини. Розглянуто регуляцію психічних станів засобами психічної корекції та саморегуляції, аутогенного тренування, арт-терапії та музикотерапії у ситуації звичайного навчального процесу у вищій школі. Встановлено, що найбільш перспективними методами є група психологічних і соціально-психологічних методів регуляції, тобто методи дії на мотиваційно-особовий і когнітивний компоненти діяльності і поведінки студента.

Ключові слова: психокорекція, регуляція, психічний стан, навчальна діяльність, самовплив, саморегуляція.

Т.Н. Клебановская. Методические принципы психокоррекционной работы со студентами. В статье осуществлен теоретический анализ приемов и способов влияния, применяемых при проведении психокоррекционной работы. Описаны отдельные подходы к исследованию проблем управления психическими состояниями человека. Рассмотрена регуляция психических состояний средствами психической коррекции и саморегуляции, аутогенной тренировки, арт-терапии и музыкотерапии в ситуации обычного учебного процесса в вузе. Установлено, что наиболее перспективными методами является группа психологических и социально-психологических методов регуляции, то есть методы воздействия на мотивационно-личностный и когнитивный компоненты деятельности и поведения студента.

Ключевые слова: психокоррекция, регуляция, психическое состояние, учебная деятельность, самовлияние, саморегуляция.

Одним з провідних чинників, що визначають динаміку процесу адаптації, є індивідуальний стиль саморегуляції функціональних станів, який як і будь-який стиль активності людини, реалізується в індивідуальній своєрідності виконання діяльності і в різному прояві регуляторних здібностей.

Навчання і розвиток особистості завжди здійснюється в певних просторово-наочних, технологічних, соціокультурних і міжособових умовах, які можуть не тільки сприяти навчанню і розвитку, але і ускладнювати його під впливом тих або інших дій.

Згідно підходам, прийнятим в гуманістичній психології, той, хто навчається (в даному випадку студент) – це не об'єкт дії педагога, не "сировина" для формування особистості, він – суб'єкт, що активно працює над розвитком самого себе, своєї особи і несе відповідальність за це саможанення.

Важливо не формувати людину за заданими зразками, а допомогти їй у самореалізації, в розкритті і розвитку позитивного потенціалу особистості, в ухваленні відповідальності за життєвий вибір.

Постановка проблеми. В сучасній психології існує декілька підходів до дослідження проблем управління психічними станами людини. Відповідно, в рамках кожного з них може проводитися цілеспрямоване формування необхідних психічних станів, іншими словами, адаптаційних функціональних систем, що забезпечують виконання діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічна корекція не має своїх специфічних методик, а користується в залежності від потреб методами психотерапії, педагогічної психології, педагогіки, медицини. С. Бажутіна, Г.Вороніна, І.Булах виокремили низку прийомів і способів впливу, які застосовуються для проведення психокорекційної роботи. Це парадоксальна інструкція, фантазування, інтерпретація психологом

ситуації клієнта і запрошення до нового бачення ситуації, порада (побажання) клієнту, саморозкриття психолога перед клієнтом, механізм "зворотнього зв'язку", відкриті та закриті питання, повтор-переклад, логічні ланцюжки, емоційні резюме, діюче резюме [1].

Психологічний зміст психокорекційної роботи Л.Виготський розглядає як забезпечення умов для формування вищих форм психічної діяльності у відповідності з базовими законами онтогенетичного розвитку (законом середовища, законом розвитку вищих психічних функцій) [3]. В той же час розвиваються психодинамічний (З. Фрейд, А.Фрейд, Г.Гельмут, М.Кляйн, А. Адлер та ін.), поведінський (І.Павлов, Д.Вольпе, Е.Торндайк, Б.Скіннер, Д.Уотсон та ін.), когнітивно-аналітичний (Ж.Піаже, Д.Келлі, А.Ріле, Л.Виготський та ін.) напрями психологічної корекції. Крім цих перерахованих напрямів психокорекції існують і такі: раціонально-емоційний напрям А.Елліса, екзистенційний напрям В.Райха, біоенергетичний підхід А.Лоуена. Кожен із них заслуговує на певну увагу психологів. Всі теоретичні моделі психологічної корекції створювалися як робочі моделі, на основі яких розроблялися відповідні психокорекційні технології. Щоб їх успішно використати, необхідно глибоко розбиратися в механізмах психічної діяльності людини. Перед психологом стоїть важливе завдання – практичне освоєння різних теоретичних напрямів психологічної корекції.

Ефективність психокорекційного процесу значною мірою залежить від вміння психолога скласти психокорекційну програму. При цьому необхідно враховувати наступні методичні вимоги:

- чітко сформулювати основні цілі психокорекційної роботи;
- виділити коло завдань, які конкретизували б основну мету;
- визначити зміст корекційних занять;
- визначити форму роботи з особистістю (групова, індивідуальна, сімейна та ін.);
- відібрати відповідні методи і техніки з врахуванням вікових, інтелектуальних та фізичних можливостей людини;
- розробити методи аналізу оцінки динаміки психокорекційного процесу;
- підготувати приміщення, необхідне обладнання та матеріали [1].

Як зазначає Я. Рейковський, інформація або події, що наділені власною специфічною просторово-часовою структурою і впливають на свідомість людини, співвідносяться і інтерпретуються відповідно до структури когнітивного або психологічного простору конкретної людини. Цей суб'єктивний простір має дві системи когнітивних значень: усвідомлену систему слів і образів, з одного боку, і систему глибинних рівнів репрезентації об'єктів – з іншого. Друга має неусвідомлений характер, оскільки формується в результаті підпорогового сприйняття і підпорогової дії [8, с. 23-24]. Взаємодія усвідомлених і неусвідомлених рівнів регу-

ляції здійснює емоційний рівень психічної регуляції, який виконує функцію "фільтру", що визначає значущість інформації, яка поступає в психологічний простір людини.

Існують певні засоби психологічної дії, що впливають, перш за все, на підсвідомі процеси, за допомогою яких можна індукувати і формувати (хоч і короткочасно) єдине просторово-енергетичне психологічне поле, яке, у свою чергу, може залучати до процесу взаємодії значну кількість людей одночасно.

Для забезпечення якості і довготривалості дії використовуються дії і стимули, які можуть підкріплювати і підсилювати ті, що вже існують, і властиві людині індивідуальні системи відносин і установок, структур суб'єктивних значень, що визначають (усвідомлено або неусвідомлено) готовність індивіда сприйняти ці дії. Найбільшого ефекту можна досягти при створенні умов, які дозволять задіяти максимальну кількість каналів психологічної інформації і дадуть можливість отримання актуального і об'єктивного зворотного зв'язку.

У навчальній діяльності, це можуть бути умови проведення заняття: заздалегідь роздані конспекти лекції, звуки при зміні слайдів – стимули, що забезпечують попереднє налаштування студентів, а також спеціальне устаткування (комп'ютер, великий телевізор, мультимедійний екран та ін.).

У ситуації звичайного навчального процесу регуляція психічних станів, з нашої точки зору, здійснюється також неусвідомлено на психофізіологічному рівні в рамках активаційного компоненту, зміни якого відбиваються в динаміці різних просторово-часових показників станів; необхідності в специфічних зусиллях з регуляції психічних станів не виникає.

Другий напрям: дія (самовплив) на специфічні системи активації. Основою цього напрямку є те, що специфічні системи активації організму формують стан робочої готовності. На певний рівень фонові неспецифічної активації накладається виборча активізація тих систем специфічної активації, які можуть оптимально реалізувати робочий стан для виконання поставленого завдання. Дослідження показують залежність ефективності діяльності від ступеня готовності до її виконання. Проте можливості регуляції за вольовим управлінням станом готовності у людини дуже обмежені. Тому необхідно навчати людину активним способам саморегуляції.

Першими використовувати аутотренінг почали (і продовжують до тепер) лікарі для лікування і профілактики розладів нервової системи. Услід за ними аутогенне тренування узяли на озброєння спортивні лікарі і психологи для оптимізації емоційних станів спортсменів. Як правило, використовуються основні принципи і елементи, що стали вже класичними [10]. До них відносяться: релаксаційне тренування (Jacobson), аутогенне тренування (J. Schultz, W. Luthe), десенсибілізація (J. Wolpe), реактивна

релаксація (Н. Benson), медитація (Goleman), гіпноз (Т. Gordon), ідеомоторне тренування (Suinn), когнітивна модифікація поведінки (D. Miechenbaum).

В даний час аутогенне тренування застосовується для зниження напруженості в льотній діяльності, підвищення працездатності студентів і школярів, для зняття стомлення і профілактики професійних захворювань в різних виробництвах (Г. Габдрєєва, С. Гапонова, Л. Гримак, Л. Дика, І. Котова, А. Малкова, Є. Шиянов та ін.).

Але найчастіше методи аутогенного тренування пропонуються людям, в кого вже виникли зміни в нервовій системі. Якщо в клініці, в спорті і на виробництві деякі модифікації аутогенного тренування широко використовуються останнім часом в цілях профілактики впливу нервових перевантажень, для зняття стомлення і цілеспрямованого управління психічним станом персоналу, то в навчальних закладах, і зокрема у вищих закладах освіти, вони не набули належного поширення. Проте ефективність аутогенних тренувань як лікувального, психопрофілактичного і мобілізуючого засобу в клінічній, спортивній, навчальній практиці тощо, загальноновизнана.

Третій напрям: психологічні дії на складові особистості.

Методи психічної саморегуляції позитивно впливають на формування психічних особливостей особистості, підвищують рівень самоконтролю, розвивають здібність до самообілізації внутрішніх резервів і впливають на суб'єкт як на цілісну особу. Задіяні в цьому напрямі способи і механізми психічної регуляції відрізняються від раніше названих наявністю свідомого регулювання. У їх основі лежать особові оцінки, які завжди заломлюються через емоційну сферу людини, і властива йому усвідомлена адекватна оцінка свого стану.

Ці методи складають групу психологічних і соціально-психологічних методів, спрямованих в основному на когнітивні, мотиваційні компоненти діяльності і поведінки, а через когнітивні компоненти психологічної системи діяльності – на механізми специфічної і неспецифічної активації. У цій групі особлива роль належить методам активного формування мотивів і цілей, оскільки саме вони складають системоутворюючий чинник, що організує всю систему психічних процесів і станів особи, формується і розкривається в ході діяльності (Л. Анциферова, А. Бодальов, А. Брушлінський, В. Вілюнас, Л. Зазнобіна, В. Зінченко, В. Ковальов, А. Леонтьєв, Б. Ломов, Е. Сороковикова, Д. Узнадзе та ін.).

Найбільш перспективними методами цього напрямку є соціально-психологічні методи регуляції, тобто методи дії на мотиваційно-особовий і когнітивний компоненти діяльності і поведінки, які здійснюються в спілкуванні під час виконання спільної діяльності, при сумісному вирішенні творчих задач і т.д.

У навчальній діяльності велику роль в управлінні станами студентів відіграють процеси обумовлення, що протікають на рівні безпосередньо-чуттєвого відображення (Б. Анан'єв, В. Вілюнас, Є. Шиянов, І. Котова та ін.). Ці процеси ініціюються реальною підкріплюючою дією, що викликає емоцію, яка, підкоряючись наочно відображуваному в даній ситуації зв'язку між двома подіями, перемикається на сигнальний (умовний) подразник і тим забезпечує його емоційне сприйняття в майбутньому. Головним елементом аргументуючої частини дії (його можна назвати "вихователем") у разі обумовлення є конкретна ситуація, об'єктивні властивості якої служать основою для безпосереднього розвитку нових мотиваційних відносин.

А переконливість сприйманої ситуації і встановлюваних зв'язків, вірогідність здійснення бажаних мотиваційних змін у студентів залежать вже від мистецтва викладача.

Перехід мотиваційних процесів на рівень відображення, властивий людській психіці, призводить інколи до втрати головного елементу процесу емоційного перемикавання – самої емоції, яка через відсутність безпосередніх емоціогенних дій перестає бути неминучою і виникає залежно від мистецтва викладача, готовності учнів, студентів і інших чинників навчального процесу.

Проте слід пам'ятати, що найбільш продуктивними і комфортними для виконання будь-якої діяльності, у тому числі і навчальної, є стани активної спокійної бадьорості. Стани зниженої активності або компенсованого стомлення, при яких людина ще здатна долати схильність до дрімотного стану, – менш продуктивні. Тому на нудному занятті студент навряд чи відчуватиме емоції, на появу яких розраховує викладач. Можливо, що саме труднощі, пов'язані з актуалізацією емоцій, є головною причиною низької ефективності педагогічних дій, які характеризуються наполегливістю і кількістю, а не якістю.

Одним з провідних чинників, що визначають динаміку процесу адаптації, є індивідуальний стиль саморегуляції функціональних станів, який як і будь-який стиль активності людини, реалізується в індивідуальній своєрідності виконання діяльності і в різному прояві регуляторних здібностей (К. Абульханова-Славська, Л. Дика, А. Дорошкевич, Є. Ільїн, В. Моросанова та ін.).

Навчання і розвиток особистості завжди здійснюється в певних просторово-наочних, технологічних, соціокультурних і міжособових умовах, які можуть не тільки сприяти навчанню і розвитку, але і ускладнювати його під впливом тих або інших дій.

У сучасній літературі з проблем психології розвитку часто використовуються терміни "освітній простір", "освітнє середовище", "місце освіти". У розумінні цих термінів ми спиралися на дослідження вітчизняних та російських учених Л. Виготського [3], В. Давидова [5], Н. Цзена [9] та

ін., що проводяться в контексті основних положень культурно-історичного підходу, в яких ці поняття розводяться. Підкреслюється, що поняття освітнього середовища і освітнього простору визначаються професійно-діяльнісною точкою зору.

Поняття освітнього середовища визначається управлінською позицією, оскільки специфічною властивістю освітнього середовища є його насиченість освітніми ресурсами, а за визначенням ресурс, його формування, збагачення і розподіл, – це, перш за все, предмет організаційно-управлінської діяльності. У ряді досліджень останніх років простежується ідея провідної ролі гармонійно організованого освітнього середовища, як "джерела", що живить розвиток особистості в освітньому просторі (Ф. Вільданава, С. Дерябо, В. Ясвін, В. Панов [2], [6] та ін.).

Поняття "освітній простір" широко застосовується в психолого-педагогічній літературі для позначення сукупності умов навчання, розвитку і виховання безвідносно до типу освітньої установи, педагогічної технології або концепції (парадигми, системи) навчання і виховання [2]. Мова йде про існуюче в соціумі "місце", де об'єктивно задаються безліч відносин, зв'язків, векторів дії на особу, де здійснюються спеціальні діяльності різних систем (державних, суспільних і змішаних) за розвитком індивіда і його соціалізації. Таким чином, освітній простір визначається сукупністю освітніх інститутів, процесів і середовищ, воно похідне від них, але до нього не зводиться.

Також можливо і внутрішньо формований, індивідуальний освітній простір, становлення якого відбувається в досвіді кожного [1]. Йдеться про освітній простір, який сприяє самостійному руху людини в навчанні при дії на його значущі цінності.

Творче самовираження, самопізнання? один із можливих шляхів корекційної роботи. Експресивні арт-терапевтичні прийоми можуть бути використані у роботі із різними віковими групами. Вони мають також і профілактичну спрямованість.

Переваги таких методів у тому, що вони:

- доступні для використання психологами, педагогами і батьками;
- корисні для емоційного розвитку особистості, сприяють відредитуванню негативних емоцій, мають терапевтичний ефект;
- можуть стати основою для подальшої спеціалізованої психологічної допомоги;
- ефективні під час надання екстреної психологічної допомоги при посттравматичних стресових розладах;
- можуть використовуватися у різних поєднаннях.

Також ми рекомендуємо регулювати емоції засобами арт-терапії.

Арт-терапія? це психотерапія мистецтвом, що використовує сприйняття і створення художніх творів для корекції психічних станів. Арт-тера-

пія включає в себе музикотерапію, бібліотерапію, казкотерапію, терапію образотворчим мистецтвом (ізотерапія), кінотерапію, танцювальну терапію тощо.

Музикотерапія. Катарсису в музикотерапії досягають завдяки тому, що музика імітує ті чи інші емоційні відтінки людського голосу. Наприклад, сумними видаються звуки, які характеризуються повільним темпом, виробляються в низькому регістрі, зі зниженим тоном і малою гучністю.

Завдяки музиці полегшується усвідомлення власних переживань, досягається конфронтація з життєвими проблемами, купуються нові засоби емоційної експресії.

Дослідження показали, що якщо музика приносить задоволення і створює приємний настрій, у людини сповільнюється пульс, посилюються серцеві скорочення, знижується артеріальний тиск, розширюються кровоносні судини [4].

Окремі елементи музики (ритм, тональність) здатні викликати відповідні емоційні стани. Радість передається швидкою мажорною музикою, спокій – повільною, печаль – повільною мінорною, а гнів – швидкою мінорною музикою.

Першою повинна звучати мелодія, що відповідає емоційному стану слухача в певний момент. Звучання другого твору має протистояти дії першої мелодії, ніби нейтралізуючи її. Третьому твору (динамічній музиці) належить вселяти у слухача впевненість у собі, мужність, твердість духу.

Висновок. Отже, головним орієнтиром в діяльності вищих навчальних закладів на сучасному етапі повинно бути прийняття як найважливішої мети навчання і виховання установки на розвиток можливостей студента, його творчого потенціалу і створення сприятливих умов для реалізації цієї мети.

Тому важливо не формувати людину за заданими зразками, а допомогти їй у самореалізації, в розкритті і розвитку позитивного потенціалу особистості, в ухваленні відповідальності за життєвий вибір. І тут найважливіше значення має знання психологічних і психофізіологічних особливостей студентів, що визначається їх віком, соціальним статусом і характером навчальної діяльності.

Актуальність цієї проблеми, її недостатня розробленість у теорії та практиці психологічної науки, також об'єктивні потреби у формуванні вміння регулювати свій психічний стан в практичній психології визначили напрямок нашої дослідницької роботи. Не зважаючи на проведену роботу, ще багато питань залишаються відкритими і потребують подальшого вивчення не тільки теоретичним, а і практичним способом, що буде відображено в наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Бажутина С.Б., Воронина Г.Г., Булах И.П. Практическая психология в вузе и школе. – Луганск: Янтарь, 2000. – 113 с.
2. Вильданова Ф.З. Образовательное пространство как источник саморазвития личности студента / Ф.З. Вильданова // Прикладная психология, 2002, № 5-6. – С. 131-134.
3. Выготский Л.С. Учение об эмоциях / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: В 6 т. – М.: Педагогика, 1983. Т.3. – С. 6-328.
4. Габдреева Г.Ш. Управление психическим состоянием и его роль в совершенствовании учебного процесса / Г.Ш. Габдреева // Психологическая служба в вузе (сборник статей). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1981. – С. 105-174.
5. Давыдов В.В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования / В.В. Давыдов // Вопр. психол., 1991, № 6. – С. 5-14.
6. Панов В.И. Психические состояния как объект и предмет психологического исследования / В.И. Панов // Мир психологии, 1998. №2. – С. 20-35.
7. Педагогика и психология высшей школы. Серия "Учебники и пособия" / Под. ред. С.И.Самыгина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544 с.
8. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский: пер. с польск. В.К. Вилюнаса. М.: Прогресс, 1979. – 392 с.
9. Цзен Н.В. Психотренинг: игры и упражнения / Н.В. Цзен, Ю.В. Пахомов. – М.: 1988. – 181 с.
10. Шульц И. Аутогенная тренировка / И. Шульц. М.: Медицина, 1985. – 98 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bazhutyna S.B., Voronyna H.H., Bulakh Y.P. Praktycheskaya psykholohyya v vuze y shkole. – Luhansk: Yantar', 2000. – 113 s.
2. Vyl'danova F.Z. Obrazovatel'noe prostranstvo kak ystochnyk samorazvytyya lychnosty studenta / F.Z. Vyl'danova // Pрыkladnaya psykholohyya, 2002, # 5-6. – S. 131-134.
3. Vyhot'skyy L.S. Uchenye ob emotsyyakh / L.S. Vyhot'skyy // Sobraneye sochynenyu: V 6 t. – M.: Pedahohyya, 1983. T.Z. – S. 6-328.
4. Habdreeva H.Sh. Upravlenye psykhycheskym sostoyanyem y eho rol' v sovershenstvovanyu uchebnoho protsessa / H.Sh. Habdreeva // Psykholohyeheskaya sluzhba v vuze (sbornyk statey). Kazan': Yzd-vo Kazan. un-ta, 1981. – S. 105-174.
5. Davydov V.V. Uchebnaya deyatel'nost': sostoyanye y problemy yssledovanyya / V.V. Davydov // Vopr. psykhol., 1991, # 6. – S. 5-14.

6. Panov V.Y. Psykhicheskiye sostoyaniya kak obyekt y predmet psikhologicheskogo issledovaniya / V.Y. Panov // Myr psikhologii, 1998. #2. – S. 20-35.

7. Pedagogika y psikhologiya vysshey shkoly. Seryya "Uchebnyky y posobyaya" / Pod. red. S.Y. Samyhina. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1998. – 544 s.

8. Reykovskyy Ya. Eksperimental'naya psikhologiya emotsyy / Ya. Reykovskyy: pep. s pol'sk. V.K. Vylyunasa. M.: Prohress, 1979. – 392 s.

9. Tszen N.V. Psykhotrenynh: yhry y uprazhneniya / N.V. Tszen, Yu.V. Pakhomov. – M.: 1988. – 181 s.

10. Shul'ts Y. Autohennaya trenirovka / Y. Shul'ts. M.: Medytsyna, 1985. – 98 s.

Отримано: 7.03.2015 р.

УДК 316.454.52 053.9

О. Г. Коваленко

ОСОБИСТІСНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД В ОБГРУНТУВАННІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

О.Г. Коваленко. Особистісно-комунікативний підхід в обґрунтуванні міжособистісного спілкування осіб похилого віку. У статті проаналізовано провідні методологічні підходи у вивченні особистості та спілкування, обґрунтовано особливості використання особистісно-комунікативного підходу як основного в дослідженні міжособистісного спілкування осіб похилого віку. Особистість похилого віку розглядається як суб'єкт суб'єкт-суб'єктного спілкування та свідомої діяльності, що складають динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей. Охарактеризовано загальнонаукові принципи та принципи, важливі безпосередньо для дослідження (цілісності та системності, варіативності, свободи волевиявлення особистості в процесі міжособистісного спілкування).

Ключові слова: особистісно-комунікативний підхід, системний підхід, особа похилого віку, міжособистісне спілкування, особистість.

Е.Г. Коваленко. Личностно-коммуникативный подход в обосновании межличностного общения пожилых лиц. В статье проанализированы ведущие методологические подходы в изучении личности и общения, обоснованы особенности использования личностно-коммуникативного подхода как основного в исследовании межличностного общения пожилых лиц. Пожилая личность рассматривается как субъект субъект-субъектного общения и сознательной деятельности, составляющая динамическое единство, систему различных взаимосвязанных психических процессов и свойств. Охарактеризованы общенаучные принципы и принципы, важные непосредственно для исследования (целостности и системности, вариативности, свободы волеизъявления личности в процессе межличностного общения).

Ключевые слова: личностно-коммуникативный подход, системный подход, пожилой человек, межличностное общение, личность.